

Halina Uchto (<https://orcid.org/0000-0001-8211-2804>)

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Czastuszki jako element dziedzictwa kulturowego wschodniosłowiańskiego folkloru

*Od wieków folklor towarzyszył historii, towarzyszy jej i dzisiaj.
Dzieje czastuszki są najwymowniejszym tego dowodem¹.*

Wstęp

Badaniem folkloru zajmowało się wielu uczonych. Powstały dziesiątki prac naukowych z tego zakresu. Władimir Prokopjewicz Anikin (1924–2018) publikował prace na temat folkloru rosyjskiego, ujmujące folklor jako narodową sztukę słowa. Z kolei autorem prac poświęconych folklorowi dziecięcemu jest etnograf i folklorysta Syberii – Georgij Siemionowicz Winogradow (1896–1945). Znany rosyjski pisarz, folklorysta i lingwista Władimir Iwanowicz Dal (1801–1872) to z kolei autor czterotomowego dzieła *Tolkowyj słowar 'żywogo wielikoruskogo jazyka* oraz zbioru rosyjskich przysłów. Badaniem baśni i zaklęć ludowych zajmowała się Jelena Nikołajewna Jeleonskaja (1873–1951), a Dmitrij Konstantinowicz Zielenin (1878–1954), znany rosyjski uczony, etnograf i folklorysta, zbierał baśnie i czastuszki. Dzięki temu powstały interesujące prace naukowe. Folklorysta Piotr Wasiljewicz Kiriejewskij (1808–1856) zajmował się zbieraniem i publikowaniem rosyjskich pieśni ludowych. Znaczące miejsce zajmują prace na temat folkloru napisane przez rosyjsko-ukraińskiego historyka Nikołaja Iwanowicza Kostomarowa (1817–1885). Artystka Olga Erastowna Ozarowskaja (1874–1933) zbierała tradycyjne pieśni rosyjskie (byliny) oraz bajki. Folklorysta i semiolog Grigorij Lwowicz Piermiakow (1919–1983) badał przysłowia i powiedzenia i odpowiednio je klasyfikował, z kolei znany ukraiński i rosyjski filolog Aleksandr Afanasjewicz Potiebnia (1835–1891) jest autorem wielu prac na temat języka oraz folkloru. Marija Aleksandrowna Rybnikowa (1882–1942), pedagog, autorka prac z metodyki nauczania literatury, która zbierała, badała i wydawała przysłowia i zagadki. Iwan Piotrowicz Sacharow (1807–1863), etnograf, folklorysta, archeolog i paleograf, to wydawca rosyjskich ludowych pieśni, baśni, przysłów, porzekadeł i zagadek, a folklorysta i historyk Iwan Michajłowicz

¹ Z. Grosbart, „Czastuszka” jako zjawisko z pogranicza folkloru i literatury (próbą syntezy), w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 4: *Nauka o literaturze*, Warszawa 1972, s. 265.

Sniegiriew (1793–1868) to autor pracy o obrzędach ludowych i jednego z najlepszych zbiorów przysłów rosyjskich.

Nikołaj Fedorowicz Sumcow (1854–1922), ukraiński folklorysta i etnograf, jest autorem prac o obrzędach ludowych. Aleksandr Własjewicz Tiereszczenko (1806–1865), badacz folkloru i etnograf, kolekcjoner ludowej poezji weselnej, publikował prace naukowe na temat życia codziennego, rzemiosła, stosunków rodzinnych i społecznych, ludowych stosunków prawnych. Rosyjski folklorysta Jurij Iwanowicz Judin (1938–1995) jest autorem prac o poemacie heroicznym i baśniach². Wśród znanych badaczy jest Zoja Iwanowna Własowa (1925–2006), autorka wielu prac naukowych na temat rosyjskiego folkloru i czastuszek³.

Niektórzy uważają, że króciutkie piosenki z XVIII i początku XIX wieku zbliżone są do czastuszek, ale nie jest to przekonujące. Przyjęto, że czastuszka pojawiła się w połowie XIX wieku, a jej największy rozwój przypada na okres po ukształtowaniu się władzy radzieckiej. Poprzednikami czastuszek były pieśni towarzyszące zabawom i tańcom, nazywane „częstymi”.

Termin „czastuszka” został wprowadzony w 1889 roku przez rosyjskiego pisarza Gleba Uspińskiego⁴ w felietonie *Nowe pieśni narodowe*, uwzględniającym charakterystykę narodowych wierszyków. Przytoczmy poświęcone temu pisarzowi słowa Bogusława Muchy:

W kręgu jego zainteresowań znalazły się prawie wszystkie sprawy nurtujące pouważanie wieś rosyjską: konflikty między biedakami a kułakami, ucisk podatkowy, głód pauperyzacja włościan (proces społeczny polegający na obniżaniu się stopy życiowej jednostek lub zbiorowości), ucieczka do miast w poszukiwaniu zarobku, rozkład wspólnoty gminnej, ruch przesiedleńczy itp. [...] W dojrzałym okresie twórczości Uspiński faworyzował problematykę chłopską. Ulubioną formą pisarza był zbiór tematycznie ze sobą powiązanych szkiców, stojących na pograniczu noweli i reportażu: *Z pamiętnika wiejskiego* (1877–1880), *Potęga ziemi* (1882) i inne⁵.

Dzieje czastuszki

Początkowo czastuszki nie uznawano za gatunek artystyczny twórczości narodowej, uważano, że zepsuje ona i zniszczy pieśń narodową. Krytycznie na ten temat wypowiedział się śpiewak rosyjski Fiodor Szalapin⁶.

² Zob. <https://poisk-ru.ru/s28680t2.html> (dostęp: 24.08.2020).

³ Zob. <https://slawa.su/media/kniga/1904-vlasova-skomorokhi-i-folklor.html> (dostęp: 20.08.2020).

⁴ Gleb Iwanowicz Uspiński (1843–1902) – rosyjski prozaik związany z ruchem narodników. Zob. Śliwowski R., *Literatura lat 1856–1881*, w: *Literatura rosyjska. Podręcznik*, red. M. Jakóbiec, t. II, Warszawa 1971, ss. 161–166.

⁵ B. Mucha, *Historia literatury rosyjskiej*, Wrocław 2002, s. 295, zob. także René Śliwowski, *Literatura lat 1856–1881*, w: *Literatura rosyjska. Podręcznik*, red. M. Jakóbiec, t. II, Warszawa 1971, ss. 161–166.

⁶ Fiodor Iwanowicz Szalapin (1873–1938) – rosyjski śpiewak (bas); jeden z największych artystów operowych wszech czasów. Zob. *Encyklopedia muzyki RMF Classic*, <https://www.rmfc->

Przeważa pogląd, że czastuszki rosyjskie, a także ukraińskie i białoruskie, powstały na wsi, a poprzedzały je formy pokrewne, doskonalone przez kunszt skomorochów – utalentowanych śpiewaków i muzykantów ludowych starej Rusi (stąd jedna z czastuszek nosi nazwę „skomорошник”), poprzez wpływ coraz bardziej złożonych instrumentów muzycznych, szczególnie harmonii, wreszcie na drodze wzajemnego oddziaływania folkloru wschodnio- i ogólnosłowiańskiego. W czastuszcze rosyjskiej odnotowano powiązania z polskim folklorem:

Od polskich mazurów, wyrwasów i krakowiaków mogła np. uzyskać większą w porównaniu z pieśniami rosyjskimi literackość rymowania i budowy stroficznej. Pieśń ukraińskie, białoruskie i polskie odegrały, jak się zdaje, „rolę katalizatora, który przyspieszył i ułatwił proces powstania” czastuszki rosyjskiej⁷.

Według Władimira Bachtina: „czastuszka [...] rosyjska jako gatunek [...] powstała w wyniku długiej ewolucji i stoi nie na początku, ale na końcu rozwoju, zaś materiał porównawczy zaczerpnięty został z odległej historycznie poezji ludowej”⁸.

Są też inne poglądy na ten temat: „Jeśli chodzi o czastuszkę rosyjską, to i tu stwierdzono w ostatnich latach wyraźne powiązania z folklorem ludów nawet tak odległych etnicznie jak malajski (pantun)”⁹. Od początku XX wieku sięgają po czastuszkę pisarze (Aleksandr Błok, Maksym Gorki). „Coraz częściej wprowadzana jest do utworów literackich, które dają świadectwo jej popularności i popularność tę zwiększają”¹⁰. W tworzeniu czastuszek zauważalny był udział poetów. Oto, co na ten temat pisze Zygmunt Grosbart (1923–2002), autor wielu prac z dziedziny slawistyki i translatoryki¹¹:

Tak powstały niektóre czastuszki dotyczące rewolucji 1905 i 1917 roku oraz wojny domowej: wśród ich autorów był Włodzimierz Majakowski i Demjan Biedny. Proces wykorzystywania miniatur ludowych we własnej poezji trwa do dnia dzisiejszego, wciągając w swoją orbitę takich twórców, jak Wasilij Lebidiew-Kumacz¹², poeta Michaił Isakowski, Aleksander Prokofjew¹³, Aleksander Twardowski¹⁴, Aleksiej Surkow¹⁵ i wielu

lassic.pl/encyklopedia/szalapin-fiodor-i.html (dostęp: 18.08.2020); <http://web.archive.org/web/20150923225641/http://www.booksite.ru/fulltext/vas/ily/lad/102.htm> (dostęp: 11.09.2020).

⁷ Cyt. za: Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 262.

⁸ Cyt. jw., s. 262–263.

⁹ *Ibidem*, s. 263.

¹⁰ *Ibidem*, s. 264.

¹¹ Zob. J. Kita, S. Pytlas, *W służbie narodu. Profesorowie Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945–2014. Pro memoria*, Łódź 2005, s. 105–106.

¹² Wasilij Iwanowicz Lebidiew, pseud. Kumacz (1898–1949) – rosyjski (radziecki) poeta, autor tekstów pieśni i piosenek (m.in. do komedii muzycznych Grigorija Aleksandrowa) i pieśni masowych (m.in. *Pieśń o Ojczyźnie, Święta wojna* <„Wstawaj, strana ogromnaja...”>, 1941>), także utworów satyrycznych i poezji dla dzieci.

¹³ Aleksandr Andriejewicz Prokofjew (1900–1971) – rosyjski poeta i dziennikarz.

¹⁴ Aleksandr Trifonowicz Twardowski (1910–1971) – rosyjski poeta, publicysta, dziennikarz; redaktor naczelny miesięcznika „Nowyj Mir” (1950–1954, 1958–1970), któremu nadał rangę najważniejszego pisma literackiego w ZSRR.

¹⁵ Aleksiej Aleksandrowicz Surkow (1899–1983) – rosyjski pisarz, poeta, dziennikarz, przewodniczący Związku Pisarzy ZSRR (1953–1969).

innych. Czastuszka układana jest również dla doraźnych potrzeb estrad i teatrów, do których repertuaru weszła na stałe¹⁶.

Główną tematyką czastuszek jest tematyka miłośno-życiowa, jednakże już w okresie przewrotu październikowego w 1917 roku pojawiają się czastuszki o treści społecznej (najczęściej zabarwione ironicznie); w okresie radzieckim znacząco zwiększa się ich udział w ogólnej liczbie czastuszek, a ich zakres tematyczny rozszerza się. Będąc odpowiedzią na codzienne wydarzenia, czastuszka zwykle powstaje jako poetycka improwizacja. Charakterystyczne są dla niej zwroty do określonej osoby lub do słuchaczy, bezpośredniość wypowiedzi, realistyczność, ekspresja. Pod wpływem czastuszki folklorystycznej powstała czastuszka literacka. Jej twórcami są Diemjan Biedny¹⁷, Włodzimierz Majakowski¹⁸, Aleksandr Prokofjew.

W XX wieku ostrość i oryginalność melodii czastuszek przyciągnęła uwagę kompozytorów. Stworzyli oni wiele oryginalnych dzieł reprezentujących ten gatunek. Znany współczesny rosyjski kompozytor i pianista Rodion Szczedrin, który jest autorem prawie stu dzieł skomponowanych we wszystkich gatunkach muzycznych: od opery i symfonii do koncertu, fortepianowej miniatury i sztuki – mówi o sobie: „Jestem listkiem z drzewa muzyki rosyjskiej”. Od samego początku drogi twórczej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku przyłgnęła do kompozytora sława odkrywcy. I po dziś dzień premierom dzieł Szczedriny towarzyszą formułowane przez krytków uwagi, że kompozytor jest „znowu nowy, znowu niespodziewany, znowu nieprzewidywalny”. W muzyce Szczedriny akurat „krwiobieg” zawsze jest intensywny i w nim zawsze jest słyszalna rosyjska intonacja. Wizytówką kompozytora jest koncert na orkiestrę *Ozornyje czastuszki* (w wolnym tłumaczeniu: „Niegrzeczne przyśpiewki”). Szczedrin po raz pierwszy wprowadził tam – na „akademicki użytek własny” – prostą rosyjską czastuszkę z jej „grubym” humorem ludowym. W operze *Martwe dusze* na podstawie powieści Nikołaja Gogola (1809–1852) partię skrzypiec w operze zastąpił chórem. A w operze *Bojarzyna Morozowa* zupełnie zrezygnował z orkiestry, tworząc nowy w rosyjskiej muzyce gatunek: operę chóralną. To właśnie Szczedrin jako pierwszy w Rosji wykorzystał technikę „kolażu muzycznego” – w drugim koncercie fortepianowym. Kompozytor tłumaczył:

Czastuszka zawiera w sobie humor oraz ironię. Jest w niej ostra satyra wymierzona przeciw porządkowi rzeczy i obrońcom *status quo*. Krótka forma, asymetryczna budowa, prościutka melodia, synkopowany rytm, improwizacja, wariantowe powtarzanie i poczucie humoru. Myślę, że te cechy czastuszek pozwalają na wykorzystanie ich jako klucza do przebogatego muzycznego świata¹⁹.

¹⁶ Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 264.

¹⁷ Diemjan Biedny (właśc. Jefim Aleksiejewicz Pridworow, 1883–1945) – rosyjski pisarz, poeta, publicysta.

¹⁸ Władimir Władimirowicz Majakowski (1893–1930) – rosyjski poeta i dramaturg, przedstawiciel kubofuturyzmu.

¹⁹ *Jak czastuszka limerykiem została*, <http://www.polskieradio.pl/8/688/Artykul/507496,Jak-czastuszka-limerykiem-zostala> (dostęp: 18.08.2020).

Współczesna czastuszka to krótka rymowana piosenka, z reguły czterowersowa, z wyraźną pointą; śpiewana lub wykrzykiwana. Aby definicja była wystarczająca, należy uwzględnić rytm i tematykę utworu oraz charakterystykę melodyczną. Jednakże te aspekty są diametralnie różne, a strona melodyczna nie zawsze brana jest pod uwagę. Literaturoznawca, folklorysta, pedagog, autor wielu prac naukowych Siergiej Łazutin²⁰ uważa, że jest to trochej czterostopowy, Iwan Tiszczenko – czterostopowe jamby i trocheje, a Walerij Briusow²¹ – wiersz toniczny przechodzący w metr, czasem w metr dwu- i trzystopowy. Z kolei Aleksandr Kwiatkowski²² odrzuca wszelkie próby analizy „z punktu widzenia jambiczno-trocheicznej teorii wiersza” i zalicza czastuszkę do „klasy czterozestrojowych wierszy tonicznych”²³.

Pochodzenie nazwy „czastuszka” nie zostało dotychczas przekonująco wyjaśnione. Zygmunt Grosbart, powołując się na *Etymologiczny słownik języka rosyjskiego*, pisze:

Większość badaczy wywodzi termin „czastuszka” z rosyjskiego (ruskiego) słowa „частый”, w znaczeniu „składający się z szybko następujących po sobie ruchów, dźwięków itp.”, i tłumaczy go szybkim rytmem czastuszek, tym, że słowa padają w nich jedno za drugim z dużą prędkością²⁴.

Folklorysta i literaturoznawca białoruski Iwan Tiszczenko²⁵ „kojarzy wyraz »czastuszka« z »малая« (»mała«), »мелкая« (»drobna«), co, jego zdaniem, podkreślałoby formę piosenek »w odróżnieniu od pieśni długich«. W niektórych regionach Rosji pewien rodzaj czastuszki nosi nazwę »drobnej pieśni« (»мелкая песня«)”²⁶. W *Encyklopedii muzyki RMF Classic* czytamy na ten temat:

Czastuszka to żartobliwa ludowa piosenka rosyjska, wykształcona na przełomie XVIII i XIX w., wykonywana np. z akompaniamentem harmonii ręcznej (bajanu) najczęściej dwu- lub czterowersowa, o żartobliwej treści, tematyce obyczajowej, społecznej lub miłosnej, w rytmie tanecznym, często improwizowana²⁷.

Władysław Kopaliński podaje, że „czastuszka to rosyjska – dwu- a. czterowersowa, rosyjska, ukraińska, białoruska, żartobliwa przyspiewka ludowa (niekiedy

²⁰ Siergiej Georgijewicz Łazutin (1919–1993) – *Russkije narodnyje piesni, Russkije narodnyje liryczeskije piesni, czastuszki posłowicy, Russkije narodnyje piesni: posobije dla wuzow*.

²¹ Walerij Jakowlewicz Briusow (1873–1924) – pisarz uważany za jednego z twórców i przywódców rosyjskiego symbolizmu; znany tłumacz literatury francuskiej i ormiańskiej; tworzył dzieła historyczne (*Ognisty Anioł*) i urbanistyczne, a także eseje, opowiadania i powieści.

²² Aleksandr Pawłowicz Kwiatkowski (1888–1968) – rosyjski literaturoznawca i poeta.

²³ Cyt. za: Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 260.

²⁴ Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 259.

²⁵ Iwan Kiriłłowicz Tiszczenko (1836–2001) – autor monografii, haseł w encyklopedii, artykułów, na temat folkloru, mitologii; pisał scenariusze do filmów dokumentalnych, recenzje książek i in. ²ob. <http://fk.archives.gov.by/fond/115830/> (dostęp: 03.09.2020).

²⁶ Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 259.

²⁷ Zob. *Encyklopedia muzyki RMF Classic*, <http://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/czastuszka.html> (dostęp: 21.08.2020).

improwizowana) o tematyce obyczajowej, miłosnej a. społecznej”²⁸. Natomiast *Encyklopedia PWN* wyjaśnia, iż „czastuszka to żartobliwa lud. piosenka ros., wykształcona na przeł. XVIII i XIX w., wykonywana np. z akompaniamentem harmonii ręcznej (bajanu); pod popularną melodię są podkładane krótkie zwrotki tekstu o tematyce głównie społeczno-obyczajowej, a także miłosnej, często humorystycznej lub satyrycznej”²⁹. Oto jaką definicję oferuje *Słownik terminów literackich*:

Czastuszka (ros. частушка) – gatunek ludowej twórczości słowno-muzycznej w poezji rosyjskiej o bardzo różnorodnej tematyce, związanej niemal z wszystkimi dziedzinami życia ludzkiego (praca, miłość, polityka, obyczaj, przyroda itp.), o charakterze epigramatycznym, najczęściej żartobliwy, a nawet satyryczny. Strofa czastuszki jest 4-wersowa (rzadziej 2-wersowa), składa się z wersów o regularnym, dobitnym rytmie, zwykle trocheicznym, powiązanych rymami parzystymi lub przeplatanymi. Najczęściej stosowanym zabiegiem poetyckim jest w czastuszce paralelizm³⁰.

Natomiast w *Encyklopedii „Gazety Wyborschej”* można znaleźć następujące objaśnienie: „Czastuszka, ros. żartobliwa piosenka lud. O tematyce społ.-obyczajowej, z akompaniamentem akordeonu lub bajanu, oparta na powtarzanej, prostej, skocznej melodii”³¹.

Według rosyjskiego filologa, lingwisty i historyka Aleksieja Szachmatowa³², nazwa czastuszki pochodzi od czasownika „paplać” ze znaczeniem „szybko mówić do częstych taktów muzycznych”; druga interpretacja umotywowania nazwy – „to, co często powtarzają”.

Synonimami czastuszki jako pieśni są: aria, ballada, barkarola, canzona gondoliera, hymn, kancona, kantylena, pienie, pieśń, piosenka, protest song, romanca, romans, serenada, szanta³³. Inne nazwy: kołysanka, krótka przyśpiewka rosyjska, ludowa piosenka rosyjska, ludowa piosenka rosyjska o żartobliwej treści, ludowa piosenka rosyjska, białoruska lub ukraińska o tematyce humorystycznej, ludowa przyśpiewka, pioseneczka, piosenka, protest song, przebój, przyśpiewka, przyśpiewka ludowa, przyśpiewka rosyjska, przyśpiewka rosyjska, żartobliwie, rosyjska żartobliwa piosenka ludowa, rosyjska ludowa pieśń taneczna z żartobliwym tekstem, rosyjska piosenka ludowa, rosyjska przyśpiewka, rosyjska przyśpiewka ludowa, szansonetka, śpiewna przy dźwiękach bałałajki przyśpiewka rosyjska, śpiewanka, śpiewka, ukraińska

²⁸ Zob. W. Kopaliński, *Podręczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1996, s. 159.

²⁹ Zob. *Encyklopedia PWN*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/czastuszka;3889310.html> (dostęp: 21.08.2020).

³⁰ Zob. Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008, ss. 88–89. Definicja opracowana na podstawie: Z Grosbart, Czastuszka, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”, 1969, z. 2., ss. 193–195.

³¹ Zob. *Encyklopedia „Gazety Wyborschej”*, t. 3, Kraków 2005–2006, s. 566.

³² Aleksiej Aleksandrowicz Szachmatow (1864–1920) – rosyjski folklorysta, lingwista i historyk.

³³ Zob. <https://synonim.net/synonim/czastuszka> (dostęp: 22.08.2020).

piosenka ludowa, żartobliwa ludowa piosenka rosyjska, żartobliwa piosenka, żartobliwa przyśpiewka³⁴.

Według Grosbarta „ta wielość nazw, oznaczających nie tyle gatunek, co podgatunki, odzwierciedla ludowy pogląd na czastuszkę jako na utwór o nadzwyczaj zróżnicowanych właściwościach. Wprowadzony i przyjęty w obiegu naukowym termin „czastuszka” ujedynoliał tę różnorodność, lecz zarazem zacierał specyficzne cechy czastuszki jako gatunku”³⁵.

A oto przykładowy fragment czastuszki autorstwa Józefa Banasiaka (1992)

Jechał Wania na maszynie,
Póki sprzyjał dobry czas.
W Sofii, w Pradze i w Berlinie
Nie ominął także nas.
Hej, hej, Dunia ma,
Dunia, dziewczeczka maja!
Lecz czerwona gwiazda zbladła,
Jej ostatni promyk zgasł,
A maszyna mu wysiadła,
A Iwana piorun trzasł.
Hej, hej, Dunia ma,
Dunia, dziewczeczka maja!³⁶

W swoich rozważaniach dotyczących problematyki czastuszki Zygmunt Grosbart zaprezentował współczesny stan badań nad tym gatunkiem twórczości ludowej; badania skupiają się wokół prób zdefiniowania terminu, określenia tematyki czastuszek, ich genezy, a także paralelności w folklorach niesłowiańskich. Grosbart podkreślał, że badania nad poetyką gatunku, szczególnie nad walorami humorystycznymi czastuszek, komplikuje ich ścisły związek z muzyką. Przytoczył poglądy takich badaczy, jak literaturoznawca i folklorysta Władimir S. Bachtin³⁷, Siergiej F. Baranow³⁸ i Iwan Tiszczenko, odrzucających teorię wyprowadzającą czastuszkę z folkloru fabrycznego i określających jej tematykę jako uniwersalną. Przyczyną nieprecyzyjności wielu badań w tym zakresie było pozostawianie ich wyłącznie na gruncie języka rosyjskiego, gdy tymczasem teza o pierwotności czastuszki białoruskiej i ukraińskiej w stosunku do rosyjskiej wydaje się w tej chwili niepodważalna.

Wspomniany Iwan Tiszczenko odrzuca pogląd, że tematyka czastuszki jest zazwyczaj uniwersalna, twierdząc, że uniwersalność taka przekreśla czastuszkę jako dzieło sztuki.

³⁴ Zob. <https://krzyzowka.net/haslo-do-krzyzowki/czastuszka#minf> (dostęp: 22.08.2020).

³⁵ Zob. Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 260.

³⁶ Zob. https://www.tekstowo.pl/piosenka,jozef_banasiak,czastuszki.html (dostęp: 22.08.2020).

³⁷ Władimir Sołomonowicz Bachtin (1923–2001) – literaturoznawca, badacz folkloru, autor wielu prac naukowych. Zob. <https://nekropol-spb.ru/kladbischa/krasnenkoe-kladbische/bachtin-vladimir-solomonovich> (dostęp: 21.08.2020).

³⁸ Siergiej Fiodorowicz Baranow (1895–1971), pracownik naukowy w Irkuckim Państwowym Pedagogicznym Instytucie, działacz państwowy i polityczny. Zob. http://irkipedia.ru/content/baranov_serгей_fedorovich (dostęp: 06.09.2020).

Różne rodzaje czastuszek

Istnieje wiele melodii czastuszek. Często tekst czastuszki śpiewany jest z tym samym, znanym motywem. Tymczasem w każdym obwodzie, prawie w każdym rejonie, można usłyszeć oryginalne, niepodobne do innych melodie i akompaniamenty. Były i są one śpiewane w pojedynkę, w tańcu i w pracy. W zależności od treści, czastuszki śpiewane są szybko lub wolno. Czastuszki czterowersowe o różnej tematyce zwane są lirycznymi (przyśpiewki), a czterowersowe przyśpiewki, które różnią się od lirycznych szczególnym rytmem, stosownym do tańca, i których wersy są krótsze niż w lirycznej czastuszce, są zwane tanecznymi. Odnoszą się do nich czastuszki typu: „Jabluszko”; pojawiły się na początku XX wieku na Ukrainie, jako miłosne. W latach 1917–1920 tego typu czastuszki zyskały nową tematykę socjalno-polityczną. Stradanijska (cierpienie) – to zazwyczaj dwuwersowe czastuszki o miłości, śpiewane wolno, przeciągle nad Wołgą i w środkowej Rosji. Nie były znane na północy Rosji, Uralu i Syberii. Czastuszki, nazwane od zaśpiewki „Semionowna” (cwana rosyjska baba), to dwuwersowe czastuszki ze szczególnie smutnym rytmem. Pojawiły się w latach trzydziestych XX wieku. Na motywie tej czastuszki w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku stworzono wiele romansów.

Warto przypomnieć, że w 1973 roku polski piosenkarz, aktor teatralny i filmowy Michał Bajor³⁹ wygrał Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze wykonaniem w języku rosyjskim czastuszki *Siemionowna*. Oto fragment:

Звали девушку по отчеству Семёновной,
И не зря молва народная гласит –
Хоть и трудно ей жилось, но всё равно она
Лучше всех плясать умела на Руси.

Под перестук выходит вдруг,
Смотри-ка, не дыши, ух,
Семёновна, Семёновна,
А ну, давай, пляши, пляши.
Семёновна, Семёновна,
А ну, давай, пляши⁴⁰.

Jeszcze innym rodzajem czastuszek jest tzw. matania. Uważa się, że słowo to pochodzi od należącego do grupy ugrofińskiej języka mordowskiego i oznacza „miły” (miły), „ухажёр” (zalotnik); słowem „matania” wykonawcy czastuszek zwracali się do swoich ukochanych, przy tym słowo to często brzmiało zarówno na początku pieśni, jak i w przyśpiewkach. Ten czterostopniowy trochej, a także zwrotka matani składają się z dwóch zwrotek i przyśpiewki.

³⁹ Michał Bajor (ur. 1957) – polski piosenkarz, aktor teatralny i filmowy. Absolwent warszawskiej Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej (1980). Debiutował na Festiwalu Piosenki Polskiej w Opolu (1970). W 1973 r. wygrał młodzieżowy festiwal piosenki w Zielonej Górze.

⁴⁰ Zob. https://www.tekstowo.pl/piosenka,michal_bajor,siemionowna.html (dostęp: 20.08.2020).

Tematyka czastuszek

Analizując tekst czastuszki, nie można poprzestać na rozważaniach filologicznych, ponieważ jest to utwór śpiewany lub wykonywany przy akompaniamencie instrumentu muzycznego. W oderwaniu od muzyki nie uda się objaśnić pewnych właściwości rytmu czastuszki, np. powstawania strukturalnych dłuższn sylabicznych, pauz wewnątrzwersetowych i częstej transakcentacji wyrazów.

Większość czastuszek dotyczy miłości, jednakże granica między czastuszką osobistą, życiową a społeczną (socjalną) ma znaczenie całkowicie umowne. Można wydzielić następującą tematykę czastuszek:

- miłosno-życiową,
- społeczno-polityczną,
- wiejsko-kołchozową.

W latach władzy radzieckiej powodem do tworzenia czastuszek była propaganda. W wielu czastuszkach demonstrowano ogólnonarodowy los zdrowego cynizmu w odniesieniu do wszystkich kłopotów w kraju – w przeciwieństwie do narzucanej aktywności politycznej. Niekiedy w czastuszkach odzwierciedlano bieżące nowości. Niektóre czastuszki były natychmiastową i trafną reakcją na aktualne tematy. W tym samym czasie, w celach propagandowych, wydawano zbiory „ideologicznie poprawnych” czastuszek. Czastuszki tworzone były przez wszystkich – zarówno przez dorosłych, jak i przez dzieci. Po pierestrojce, w roku 1990, pojawiły się czastuszki, w których wykorzystywano słowa obcojęzyczne. W parze ze zmianami w kraju szła zmiana tematyki czastuszek, jednakże główną tematyką pozostały relacje między mężczyzną a kobietą. Niektóre tematy czastuszek zostały objęte cenzurą. W epoce ZSRR większość czastuszek skoncentrowanych było na ostrej polityce.

Jacek Kaczmarski, polski poeta, prozaik, kompozytor, piosenkarz i twórca tekstów piosenek, śpiewał czastuszki o pierestrojce⁴¹. Oto fragment jednej z jego czasuszek:

Odrodzenie państwa w drodze!
Już nie grozi nam agonia!
Wspólnie się radują srodze
Litwa, Łotwa i Estonia.

Oj ra! Oj ra! Rodina Sowieckaja!
Oj ra! Oj ra! Rodina Sowieckaja!

Pierestrojka szlaki mości
Do osiągnięć i honorów!
Nie posiada się z radości

⁴¹ Jacek Marcin Kaczmarski (1957–2004) – polski poeta, prozaik, kompozytor, piosenkarz, twórca tekstów piosenek. Znany głównie dzięki piosenkom o tematyce historycznej (*Rejtan, czyli raport ambasadora, Sen Katarzyny II, Lekcja historii klasycznej*) i społeczno-politycznej (*Mury, Nasza klasa, Oblawa*).

^{zob.} <http://www.kaczmarski.art.pl/zycie/zyciorys-2/anny-grazi-jacek-kaczmarski-1957-2004-zycie-i-tworczosc/> (dostęp: 15.08.2020).

Ukraina i Białoruś.

Oj ra! Oj ra! Rodina Sowieckaja!
Oj ra! Oj ra! Rodina Sowieckaja!

Ekonomia rusza z posad
I oblicze życia zmienia!
Z entuzjazmem w mocnych głosach
Śpiewa Gruzja i Armenia.

Oj ra! Oj ra! Rodina Sowieckaja!
Oj ra! Oj ra! Rodina Sowieckaja!⁴².

Kolory, poetyka

Symboliczne znaczenie w czastuszkach mają kolory:

- czerwony – kolor siły;
- niebieski – kolor wątpliwości;
- żółty – kolor zdrady;
- czarny – kolor smutku;
- biały – kolor czystości i niewinności.

Trudno jednak ocenić poetykę czastuszki, a zwłaszcza jej walory humorystyczne, nie biorąc pod uwagę „najsubtelniejszego humoru w muzyce”, jakim jest „rosyjski humor tonów”, nie ustępujący, zdaniem muzykologa kompozytora Borisa Astafjewa⁴³, humorowi słownemu.

Podsumowanie

Czastuszki zajmują znaczące miejsce w dziejach rosyjskiej pieśni narodowej. Należą do najtrwalszych i najproduktywniejszych form twórczości poetycko-pieśniowej. Tekst czastuszki to zazwyczaj czterowiersz trocheiczny, w którym rymują się druga i czwarta zwrotka (czasami wszystkie zwrotki rymują się krzyżowo). Charakterystyczną cechą języka czastuszki jest wyrazistość i bogactwo środków językowych często wychodzących poza ramki języka literackiego. Podstawą muzyczną czastuszki są krótkie jednoczęściowe, a rzadziej dwuczęściowe melodie wykonywane w połowie za pomocą gwary lub śpiewu. Ich różnorodność tematyczna oraz niezwykle pojemny i zwięzły kształt metryczny umożliwiają natychmiastowe uchwycenie i maksymalnie lakoniczne oddanie myśli, obrazu, charakterystycznego rysu czy szczegółu. W tworzeniu i rozwijaniu tego gatunku bierze udział wielu wykonawców.

⁴² Zob. <http://teksty.org/jacek-kaczmarek, czastuszki-o-pierestrojce, tekst-piosenki> (dostęp: 15.08.2020).

⁴³ Boris Władimirowicz Astafjew, pseud. Igor Glebow (1884–1949) – rosyjski kompozytor, muzykolog, artysta.

Proces powstawania współczesnych czastuszek znalazł pełne autentyzmu odbicie w literaturze pięknej⁴⁴. Czastuszki nie występują nad Donem, ponieważ kozacy odnosili się lekceważąco do rosyjskich chłopów (od „łapti” – rosyjskie buty z wikliny), dlatego też nie przejmowali gatunku czastuszki. Czastuszka została wprowadzona do słowników wielu języków bez tłumaczenia, tak jak słowa „samowar”, „matrioszka”, które w słownikach obcojęzycznych nie są tłumaczone.

Pod koniec XIX wieku czastuszki stały się jednym z najbardziej rozpowszechnionych gatunków współczesnego folkloru pieśniowego, przenikając od europejskiej Rosji po Ukrainę i do odległych rejonów wschodniej Syberii. Zachowane do dziś materiały folklorystyczne i badania folklorystów i etnografów skłaniają do sformułowania wniosku, że czastuszki powstały w miejscach, w których krzyżowały się w pewnym sensie dwie przeciwstawne kultury – tradycyjny folklor chłopski i nowa miejska poezja literacka. Takimi miejscami były małe miasteczka powiatowe, tętniące życiem wioski na szlakach handlowych, przedmieścia dużych miast. Tutaj, na styku miasta i wsi, w związku z przemianą tradycyjnego folkloru pod wpływem literatury, zaczynały kształtować się poszczególne rodzaje czastuszek, najbardziej rozpowszechnionego i najpopularniejszego gatunku piosenki ludowej, niezwykle istotnego elementu dziedzictwa kulturowego folkloru wschodniosłowiańskiego.

Literatura

- Encyklopedia „Gazety Wyborczej”*, t. 3, Kraków 2005–2006.
- Grosbart Z., „Czastuszka” jako zjawisko z pogranicza folkloru i literatury (próba syntezy), w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 4: *Nauka o literaturze*, Warszawa 1972.
- Grosbart Z., *Czastuszka*, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, pod red. G. Gazdy, Warszawa 2012.
- Grosbart Z., *Czastuszka*, w: Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008.
- Grosbart Z., *Czastuszka*, w: „Zagadnieniach Rodzajów Literackich”, 1969, z. 2.
- Inspiracje ludowe w literaturach słowiańskich XI–XXI wieku*, red. I. Rzepnikowska, Toruń 2009.
- Kita J., Pytlas S., *W służbie narodu. Profesorowie Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945–2014. Pro memoria*, Łódź 2005.
- Kopaliński W., *Podręczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1996.
- Mucha B., *Historia literatury rosyjskiej*, Wrocław 2002.
- Śliwowski R., *Literatura lat 1856–1881*, w: *Literatura rosyjska. Podręcznik*, red. M. Jakóbiec, t. II, Warszawa 1971.
- Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965.
- Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, red. J. Wawrzyńczyk, Warszawa 2004.

⁴⁴ Zob. Z. Grosbart, *op. cit.*, s. 263.

Strony www

<http://nuty.pl/t/79739.htm>; Szczedrin Rodion Konstantynowicz, Chastushki, Concerto for Piano Solo.

Encyklopedia muzyki RMF Classic: <http://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/czastuszka.html>.

Encyklopedia PWN: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/czastuszka;3889310.html>.

Поэтический словарь А.П. Квятковского (1888–1968), известного ученого, самобытного исследователя русского стиха; <http://www.labirint.ru/books/416284/>.

http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Biuletyn_Polonistyczny/Biuletyn_Polonistyczny-r1972-t15-n46/Biuletyn_Polonistyczny-r1972-t15-n46-s264/Biuletyn_Polonistyczny-r1972-t15-n46-s264.pdf

<http://www.kaczmarek.art.pl/zycie/zyciorys-2/anny-grazi-jacek-kaczmarek-1957-2004-zycie-i-tworcosc/>.

<https://www.poezjaspiewana.pl/jacek-kaczmarek-spiwnik/1898-czastuszki-opierestrojce>.

<https://synonim.net/synonim/czastuszka>.

<https://krzyzowka.net/haslo-do-krzyzowki/czastuszka#minf>.

https://www.tekstowo.pl/piosenka,michal_bajor,siemionowna.html.

<https://nekropol-spb.ru/kladbischa/krasnenkoe-kladbische/bahtin-vladimir-solomonovich>.

<https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/szalapin-fiodor-i.html>.

<https://poisk-ru.ru/s28680t2.html>.

https://studopedia.ru/8_86256_prichitanie.html.

<https://slawa.su/media/kniga/1904-vlasova-skomorokhi-i-folklor.html>.

Jak czastuszka limerykiem została; <http://www.polskieradio.pl/8/688/Artykul/507496,Jak-czastuszka-limerykiem-zostala>.

<http://fk.archives.gov.by/fond/115830/>.

http://irkipedia.ru/content/baranov_sergey_fedorovich.

<http://web.archive.org/web/20150923225641/http://www.booksite.ru/fulltext/vas/ilylad/102.htm>.

Słowa kluczowe

zwyczaj ludowy, piosenki ludowe, etnografowie, poezja wselena, poemat heroiczny, baśnie

Abstract

Chastushki as part of cultural heritage of East-Slavic folklore

Every generation draws from folklore exactly what it needs. As time goes by and a lot changes, the past does not vanish; there is always something that stays forever.

The article aims to define chastushka, present its history, themes, names, types, “colors” and poetics. The introduction mentions selected names of renowned East-Slavic writers, folklorists, ethnographers, linguists, historians and collectors from different areas, investigating fairy tales, rites and folk songs, byliny and chastushki, proverbs, sayings, riddles and spells. The article ends with an extensive summary.

The work is based on a source query followed by an analysis of Polish- and Russian-language materials.

Keywords

folk rites, folk songs, ethnographers, wedding poetry, heroic poem, fairy tales